

Ebu Bekir El-Bakillani'ye Göre İ'cazü'l-Kur'an

Muhammed MUSTAFAOĞLU¹

m-esstif@hotmail.com, ORCID: 0009-0006-2953-5991

Prof. Dr. Şahin GÜVEN

Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Tefsir

sahinguven@erciyes.edu.tr

Özet

Kadı Ebu Bekir el-Bakillânî (v. 403 h/1013 m), i'câz konusunda müstakil bir eser kaleme alan ilk kişi olarak kabul edilmektedir. Ondan önce yazılanlar ise genellikle genel mektuplar, eserlerin mukaddimleri veya açıklamalar çerçevesinde i'câzın anlamlarını beyan etmeye yönelik olmuştur.

Bakillânî, bu bağlamda kaleme aldığı İ'câzü'l-Kur'an adlı eseriyle bu ilmin temellerini atanlardan biri olmuştur. Eserinin başında mucize kavramını ele almış ve Kur'an'ın Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) en büyük mucizesi olduğunu tespit etmiştir. Bununla birlikte, başka mucizelerin de var olduğunu ifade etmiş; ancak Kur'an'ın mucizeliğinin bir meydan okuma mucizesi olduğunu belirtmiştir. Diğer mucizelere nispetle durumun farklı olduğunu bildirmiştir.

Kadı Bakillânî, yaşadığı dönemin önde gelen âlimlerinden biri, zamanının en büyük delil ve hüccet sahibi olarak tanınmıştır. Çok sayıda eseri bulunan Bakillânî'nin çalışmaları ağırlıklı olarak akaid ve Eş'arî mezhebini savunmaya yöneliktir. Tartışma ve diyalog temelli bir üslup benimsemiş, güçlü delilleri ve geniş kültürüyle dikkat çekmiştir. Çok yönlü düşünce ekollerinin rekabet ettiği bir dönemde yaşamış ve İ'câzü'l-Kur'an eserini, dinin temellerini koruma, tevhid inancını savunma ve peygamberliğin doğruluğunu ispat çabası içinde kaleme almıştır.

Bakillânî, Kur'an'ın, diğer peygamberlere indirilen kitaplardan farklı bir hükme sahip olduğunu savunmuş, Kur'an'ın bizzat kendisiyle delil teşkil ettiğini ifade etmiştir. Diğer kutsal kitapların ise ancak haricî bir delille kendilerini ispat edebileceğini, çünkü onların lafzının mucizelik özelliği taşımadığını ileri sürmüştür.

Bakillânî'ye göre Kur'an'ın i'câzi üç temel unsura dayanmaktadır:

1. Gaybdan haber vermesi.
2. Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) ümmî olması.
3. Kur'an'ın eşsiz nazmı.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Bakillânî, İ'câzü'l-Kur'an, İ'caz Kavramı.

¹ Bu makale halen hazırlanmakta olduğumuz 'Hattabi ve Cürcani'ye Göre Nazmı'l-Kur'an Düşüncesi" adlı doktora çalışmamızdan üretilmiştir.

The Miracle of the Quran According to Abu Bakr Al-Baqillani

Abstract

Qadi Abu Bakr al-Baqillani (d. 403 AH/1013 AD) is considered the first person to write an independent work on the subject of i'jāz. Those written before him were generally aimed at explaining the meanings of i'jāz within the framework of general letters, introductions to works or explanations.

In this context, Bakillani was one of those who laid the foundations of this science with his work called I'jazu'l-Qur'an. At the beginning of his work, he addressed the concept of miracle and determined that the Quran was the greatest miracle of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). However, he stated that there were other miracles; however, he stated that the miraculousness of the Quran was a miracle of defiance. He stated that the situation was different compared to other miracles.

Qadi Bakillani was known as one of the leading scholars of the period in which he lived and the greatest proof and hujjat of his time. Bakillani, who has many works, mainly aimed to defend the creed and the Ash'ari school of thought. He adopted a style based on discussion and dialogue and attracted attention with his strong proofs and broad culture. He lived in a period when multi-faceted schools of thought were competing and wrote his work, I'jazu'l-Qur'an, in an effort to protect the foundations of religion, defend the belief in monotheism and prove the truth of prophethood.

Bakillani argued that the Quran has a different ruling than the books sent down to other prophets, and stated that the Quran constitutes evidence with itself. He argued that other holy books can only prove themselves with external evidence, because their words do not have miraculous characteristics.

According to Bakillani, the miraculousness of the Quran is based on three basic elements:

1. It informs about the unseen.
2. The fact that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) was illiterate.
3. The unique verse of the Quran.

Key Words: Qur'an, Bakillani, I'jazu'l-Quran, Concept of I'jaz.

Giriş

Hamd, ancak Allah'a mahsustur. O'na hamd eder, O'ndan yardım diler ve O'ndan bağışlanma niyaz ederiz. Nefislerimizin şerlerinden ve kötü amellerimizin sonuçlarından Allah'a sığınırız. Allah kime hidayet ederse, onu saptıracak yoktur; kimi de saptırırsa, ona hidayet edecek kimse bulunmaz. Şehadet ederim ki Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur. O, tektir ve ortağı yoktur. Yine şehadet ederim ki Muhammed, O'nun kulu ve Resulüdür.

“Ey iman edenler! Allah'tan hakkıyla sakının ve ancak Müslümanlar olarak can verin.”² “Ey insanlar! Sizi bir nefisten yaratan, ondan da eşini var eden ve o ikisinden birçok erkekler ve

2. Al-i İmran, 102.

kadınlar türeten Rabbinizden sakının. O Allah ki, O'nun adıyla birbirinizden isteklerde bulunursunuz ve akrabalık bağlarını gözetin. Şüphesiz Allah, sizin üzerinizde gözetleyicidir.”³ “Ey iman edenler! Allah'tan sakının ve doğru söz söyleyin ki, Allah amellerinizi ıslah etsin ve günahlarınızı bağışlasın. Kim Allah'a ve Resulüne itaat ederse, işte o, büyük bir kurtuluşa ermiştir.”⁴

Bundan sonra: Önceki âlimlerin Kur'an'ın i'cazı (mucizeliği) üzerine bıraktıkları eserleri incelemek, bir araştırmacıyı belagat alanındaki derinliğe ve bu alanın Kur'an-ı Kerim'den kaynaklandığına dair kesin bir bilgiye ulaştırır. Bu, Kur'an'a sıkı sıkıya bağlı, ondan asla uzaklaşmayan bir ilimdir. Bu sanat, kökenini yüce Kur'an'dan aldığı için asli ve köklüdür. Böyle bir kaynaktan neşet eden bu sanat, üzerine önemle eğilinmesi ve sabah-akşamüzerinde çalışılması gereken bir sofradır. Zira bu ilim, insanda imanı güçlendirir ve onu yakîn (kesin bilgi) ve teslimiyetin zirvesine ulaştırır.

Kur'an-ı Kerim üzerinde yaptığım yolculuklarım genelde onun i'cazıyla ilgili yazılan eserler üzerinden olmuştur. Bu eserlerden çokça istifade ettim ve onların Kur'an'a dair görüşlerimi şekillendirmede büyük etkisi oldu. İ'caz ya da Kur'an'ın nazmı üzerine yaptığım hemen her çalışmamda, bu konuda yazılmış eserler benim için bir köprü işlevi görmüştür. Özellikle Bâkılânî'nin “İ'câzü'l-Kur'an” adlı eseri, bu araştırmada ele alacağım başlıca kaynaktır. Bunun yanı sıra, Rummânî, Hatâbî, Vâsıtî ve Cürçânî gibi müelliflerin eserleri de i'caz üzerine yazılmış önemli kaynaklar arasındadır.

Bu kıymetli eserler, ilmî değerlerine rağmen belagat ve Arap edebiyatı eleştirisi alanlarında yeterince ilgi görmemektedir. Oysa bu eserler, uygulamalı çalışmalara kaynaklık eden birer pınardır. İçlerinde belagat ve eleştiriye dair öyle dikkat çekici noktalar vardır ki, bunlara mevcut belagat ve gramer kitaplarında rastlamak zordur.

İ'caz kitaplarına önyargısız bir şekilde yaklaşmak ne kadar güzeldir! Bu şekilde, daha önce kimsenin dile getirmediği yahut farklı bir bakış açısıyla ele alındığı için gölgede kalmış birçok görüşe ulaşmak mümkündür. Bu eserleri incelerken, cesaretle hatalı olduğunu düşündüğümüz önceki görüşleri eleştirmek veya yepyeni bir görüş ortaya koymak gerekmektedir. Ayrıca,

3. Nisa, 1.

4. Ahzab, 70, 71.

yazdıklarımızın sorumluluğunu üstlenmek de bir vecibedir. Neticede, selefimiz, bize yol açmak üzere birçok şey bırakmıştır.

Bu araştırmada, kişisel arzu ve hedeflerime uygun bir yöntem izlediğimi vurgulamak istiyorum. Araştırmamı şu şekilde düzenledim:

- **Giriş:** Burada Kur'an'ın i'cazını araştırmanın önemini, i'caz üzerine yazılmış eserlerin belagat ve eleştiri çalışmaları açısından taşıdığı değeri ele aldım. Bu tür eserlerin, araştırmacıya uygulama ve tartışma yeteneği kazandırdığını ifade ettim. Ayrıca araştırmanın planına ve bölümlerine değindim.

- **Hazırlık Bölümü:** Bu bölüm iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısım, i'caz kavramını ve bu alandaki çalışmaların tarihî gelişimini ele alır. İkinci kısım ise, İmam Bâkılânî'nin hayatına dair kısa bir biyografi sunar.

- **Ana Bölüm:** Burada detaylı bir inceleme yer almaktadır.

- **Sonuçlar ve Dizinler:** Araştırmanın sonuçları ve faydalanılan kaynaklara yer verilmiştir.

Son olarak, Allah'tan beni bulduğum her yerde mübarek kılmasını, bu çalışmayı hem bana hem de başkalarına faydalı kılmasını niyaz ederim. Şüphesiz O, cömerttir ve ikram sahibidir. Allah'ın salât ve selamı, Peygamberimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına olsun.

Hazırlık

Birinci Mesele: İ'caz Üzerine Değerlendirme

İ'caz Kavramının Dilsel Anlamı

İ'caz kelimesi, Arapça kökenli olup "aciz bırakmak" anlamındaki kökten türemiştir. Bir şeyi "i'caz" hâline getirmek, onun başkaları tarafından eşsiz ve erişilmez olduğunu ifade eder. Bu terim, genelde peygamberler aracılığıyla gelen ve olağanüstü özellik taşıyan mucizeler için kullanılır. Dilbilimciler, i'caz kelimesinin, "bir kimseyi aciz bırakmak, onu yapamayacağı bir şeye sevk etmek" anlamına geldiğini ifade eder. Aynı kökten türeyen "mu'cize" kelimesi ise, hem

peygamberlerin doğruluğunu kanıtlayan harikulade olaylara hem de herhangi bir olağanüstü başarıya işaret eder.⁵

Arap dilinde "ع ج ز" kökünden türeyen ifadeler, genel olarak iki temel anlam taşır:

Birincisi; Zayıflık ve güçsüzlük, diğer manası; geçmek, üstün gelmek ve erişilmezlik.

Bu bağlamda "aciz bırakmak" anlamındaki "i'caz", bir şeyi insanların gücünün ötesinde kılmak demektir. Örneğin, Kur'an-ı Kerim'de geçen şu ifadeler bu anlama işaret eder:

"Biz de düşündük ki Allah'ı yeryüzünde asla aciz bırakamayız ve kaçıp kurtulamayız."⁶ "Siz yeryüzünde de gökyüzünde de Allah'ı aciz bırakamazsınız. Sizin için Allah'tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı vardır."⁷

Dil âlimlerinden ve Lisan'ın müellifi İbn Manzûr, i'caz kelimesinin temel anlamının "geçmek" ve "öncelik kazanmak" olduğunu ifade eder. Mucize ise, peygamberlerin doğruluğunu kanıtlayan ve insanların benzerini yapmaktan aciz olduğu olağanüstü olaylara verilen isimdir.⁸

İ'caz Kavramının Terimsel Anlamı

İ'caz, terim olarak, olağanüstü bir durumun ortaya çıkması, bu durumun meydana okumayla desteklenmesi ve karşı konulamaz bir nitelik taşıması anlamına gelir. Bu tanıma göre i'caz, Allah Teâlâ'nın peygamberine vahyettiği ve onun aracılığıyla insanlara tebliğ ettiği bir meseleyi kapsar. İ'cazın olağanüstü bir durum olması, onun insan gücünü aşan bir seviyede olduğunu gösterir. İ'cazın meydana geldiği cüzler ve kelimeler, insanların tanıdıkları ve alıştıkları şeylerden olması sebebiyle görünüşte insani yeteneklerle mümkün gibi gözükse de, özünde bu mümkün değildir.

Kur'an'daki bu meydan okuma, zaman, mekân ve muhataplar açısından evrenseldir. Kur'an'ın indirildiği dönemden itibaren kıyamete kadar geçerli olacak bir mucizedir, insanlar ve cinler olmak üzere bütün yeryüzü halkına yöneliktir. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurur:

"Eğer bunu yapamazsanız -ki asla yapamayacaksınız- o hâlde inkârcılar için hazırlanmış ateşten sakının."⁹

5. Lisanü'l-Arab, c. 5, s. 369; Muhtaru's-Sıhah, 413.

6. Cin, 12.

7. Ankebut, 22.

8. Lisan, c. 5, s. 370.

9. Bakara, 24.

Kur'an'ın i'cazı, Hz. Peygamber'e nazil olan vahyin diğer unsurlarından farklıdır. Çünkü hem lafzı hem de manası Allah tarafından doğrudan belirlenmiştir. Allah kelam sıfatıyla bunu konuşmuş ve olduğu gibi Resulü'ne bildirmiştir. Peygamberimiz, vahyi hiçbir eksiltme ya da ekleme yapmaksızın tebliğ etmiştir. Vahiy, kıyamete kadar nazil olduğu keyfiyet üzere de korunmaya devam edecektir. Allah, Kur'an'ı olduğu gibi koruyacağını şu ayetiyle taahhüt etmiştir:

“Şüphesiz bu zikri (Kur'an'ı) biz indirdik ve onu elbette biz koruyacağız.”¹⁰

Kur'an üzerine yapılan çalışmaları, Kur'an'ı anlama, yorumlama ve açıklama faaliyetlerinin temel bir parçası olarak değerlendirebiliriz. Bu çalışmalar, Kur'an'ın anlamını derinlemesine kavramayı ve insanlara daha iyi açıklamayı amaçlamıştır.

İslam devleti genişledikçe ve farklı kültürlerden birçok insan İslam'a girdikçe, Kur'an'ın mucizevî yönlerinin açıklanması ve bu konuda sistemli çalışmalar yapılması zorunlu hâle gelmiştir. Ayrıca, İslam karşıtı eleştirilere cevap verme ve Müslümanların inançlarını güçlendirme amacı da bu çalışmaların gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Kur'an'ın i'cazıyla ilgili ilk çalışmalar, müstakil eserler şeklinde değil, araştırmalar ve incelemeler halinde ve daha çok dilbilim ve tefsir alanında yapılmıştır. Örneğin, Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'nın, Mecâzü'l-Kur'an adlı eserinde, İbn Kuteybe'nin, Garîbu'l-Kur'an adlı eserinde, Abdülkâhir el-Cürcânî; Delâilü'l-İ'câz ve Esrârü'l-Belâga adlı eserlerinde Kur'an'ın i'cazıyla ilgili çalışmalara ve araştırmaların varlığından söz edebiliriz. Ayrıca Taberî'nin Câmiu'l-Beyân adlı tefsiri ve Zemaşerî'nin Keşşâfı da bu konuda önemli kaynaklardır. Bu eserler, Kur'an'ın i'cazını anlamak için birer köprü vazifesi görmüş ve Kur'an ilimlerinin temellerini atmıştır.

Kur'an'ın i'cazına dair eserlerin ortaya çıkışı hicrî üçüncü yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bu dönemde yazılan ilk eserlerden biri, Câhız'ın (rahmetullahi aleyh) Nazmu'l-Kur'an adlı eseridir. Câhız'ın bu eserinin adı ve içeriği, onun Kur'an'ın i'cazını nazmıyla ilişkilendirdiğini göstermektedir. Ancak eserin günümüze ulaşmaması nedeniyle, Câhız'ın bu konuda ne derece derinlikli bir çalışma yaptığı kesin olarak bilinmemektedir. Eserin adı ve Câhız'ın diğer eserlerinde geçen bazı ifadeler, onun ayetler arasındaki ilişkileri ve belagatin çeşitli unsurlarını bu eserde ele aldığına işaret etmektedir.

10. Hicr, 9.

Câhız, el-Hayevân adlı eserinin girişinde, bazı eserlerini eleştirenlere cevap verirken şöyle der:

"Nitekim benim Kur'an'ın nazmını, onun eşsiz uyumunu ve harika üslubunu savunan kitabıma itiraz ettiniz."¹¹

Yine başka bir yerde şöyle ifade eder: "İndirilen kitabımızda, onun doğruluğunu gösteren eşsiz nazmı ve insanların benzerini yapmaktan aciz kaldıkları o mükemmel üslubu, diğer delillerle birlikte yer almıştır."¹²

Bu ve benzeri ifadeler, Câhız'ın Kur'an'ın i'cazını nazmına dayandırdığını ve bu nazmın, kalpleri etkileyen en önemli unsur olduğunu açıkça göstermektedir. Eğer bu eser günümüze ulaşmış olsaydı, Câhız'ın bu konudaki görüşlerini daha net bir şekilde ortaya koymak mümkün olurdu. Ancak elimizdeki nakiller, onun düşüncelerine dair tam bir fikir vermekten uzaktır.

Dördüncü yüzyılda Kur'an'ın i'cazını bütün yönleriyle ele alan birçok eser ortaya çıkmıştır. Bu dönemde dikkat çeken bazı çalışmalar şunlardır: Hatâbî'nin (rahmetullahi aleyh) Beyân fi İ'câzi'l-Kur'an adlı eseri. Hatâbî, Kur'an'ın mucize olmasını, onun en fasih lafızlara, en güzel nazma ve en doğru anlamlara sahip olmasına bağlamaktadır. Ona göre Kur'an'ın belagatının ana unsuru, her kelimenin bulunduğu yerle tam uyum içinde olmasıdır. Eğer bir kelime yerinden değiştirilirse, ya anlam bozulur ya da belagatın cazibesi kaybolur.¹³

Rummânî'nin (rahmetullahi aleyh) en-Nüket fi İ'câzi'l-Kur'an adlı eseri. Bu eserde Rummânî, Kur'an'ın i'cazını, ifadelerdeki ahengin kulakta hoş bir etki bırakması, dilde kolaylık sağlaması ve kalbin huzurla kabullenmesi gibi özelliklerle ilişkilendirir.¹⁴

Sonraki dönemde, i'caz üzerine yazılan en önemli eserlerden biri Bâkılânî'nin (rahmetullahi aleyh) İ'câzü'l-Kur'an adlı kitabıdır. Bu eser, makalemizde ayrıntılı şekilde üzerinde duracağımız kitaptır.

Aynı şekilde, Kadî Abdülcebâr'ın (rahmetullahi aleyh) el-Muğnî fi Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl adlı eserinin 16. cildi de i'caz konusuna ayrılmıştır. Beşinci asırda Cürçânî'nin (rahmetullahi aleyh) Delâilü'l-İ'câz isimli çalışmaları yer almış, altıncı asırda Fahreddin Râzî (rahmetullahi aleyh),

11. el-Hayevan, c. 1, s. 9.

12. el-Hayevan, c. 1, s. 90.

13. Beyanu İ'cazi'l-Kur'an, 29.

14. en-Nüket fi İ'cazi'l-Kur'an, 107.

Nihâyetü'l-Îcâz fî Dirâyeti'l-Î'câz adlı eserinde Abdülkâhir Cürcânî'nin (rahmetullahi aleyh) Delâilü'l-Î'câz ve Esrârü'l-Belâga adlı eserlerinden özetler yaparak i'caz konusunu ele almıştır. Yedinci yüzyılda İbn Ebî'l-Isba' el-Mısrî (rahmetullahi aleyh), Bedü'l-Kur'an adlı eserinde Kur'an'ın bedî yönlerini incelemiştir. Sekizinci yüzyılda ise Yahyâ b. Hamza (rahmetullahi aleyh), et-Tırâz adlı eserinde Kur'an'ın belagati ve i'cazı üzerine detaylı çalışmalar yapmıştır.

Daha sonraki dönemlerde Suyûtî (rahmetullahi aleyh), Mu'terekü'l-Ekrân fî Î'câzi'l-Kur'an adlı eseriyle bu geleneği sürdürmüştür. Modern dönemde ise Mustafa Sâdik er-Râfî (rahmetullahi aleyh), Î'câzü'l-Kur'an ve'l-Belâga'n-Nebeviyye adlı eseriyle bu konuda önemli bir katkı yapmıştır. Ayrıca, Abdullâh Derrâz'ın (rahmetullahi aleyh) en-Nebeu'l-Azîm adlı eseri de modern dönemin önemli çalışmalarından biridir. Bunların yanında başka birçok çalışmadan da söz edilebilir. Bu eserler, Kur'an'ın i'cazını farklı yönlerden ele alarak, hem İslam düşüncesine hem de belagat ilmine büyük katkılar sunmuşlardır.

İkinci Mesele: Bâkılânî'nin Hayatı ve Eserleri

O, imam, âlim, kelâm ilminin önde gelen temsilcisi, usul ilminde otorite olan Kadı Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib b. Muhammed b. Ca'fer b. Kâsım, lakabıyla meşhur Bâkılânî'dir. Basra'da doğmuş, daha sonra Bağdat'ta yaşamış ve "üstün anlayış ve keskin zekâ" denildiğinde örnek gösterilen bir şahsiyettir.¹⁵

Hicrî 338 yılında doğan Bâkılânî, Basralı bir aileye mensuptur, ancak hayatının büyük bir kısmını Bağdat'ta geçirmiştir. Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin yolunu benimsemiş, onun inanç sistemini desteklemiş ve savunmuştur. O, yaşadığı dönemin en önde gelen âlimi olarak tanınmış, güçlü istinbat (hüküm çıkarma) yeteneği ve hızlı cevap verme becerisiyle tanınmış, ilmî münazaralarda derin bilgi ve etkileyici üslubuyla dikkat çekmiştir.

Hocaları ve İlim Tahsili

Bâkılânî, hadis ilmini Bağdat'ta Ebû Bekir b. Mâlik el-Kutayî, Ebû Muhammed b. Mâsî ve Ebû Ahmed el-Hüseyn b. Ali en-Nîsâbûrî gibi âlimlerden öğrenmiştir. Kelâm ilmini ise, Ebû Abdullah

15. bkz. Siyeru A'lami'n-Nübelâ, c. 17, s. 190; Vefeyatü'l-A'yan, c. 4, s. 269; Tertibu'l-Medânik, c. 4, s. 585; el-Muntazim, c. 7, s. 265; el-Lübab, c. 1, s.112; el-İber, c. 3, s. 86; el-Bidaye ve'n-Nihaye, c. 11, s. 350.

Muhammed b. Ahmed b. Mücahid et-Tâî'den almıştır. Bu zat, Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin doğrudan talebesidir.¹⁶

Eserleri

Bâkılânî, özellikle Rafizîler, Mu'tezile, Hâricîler ve Cehmiyye gibi fırkalara reddiyeler yazmıştır. Aynı zamanda İslam inanç esaslarını savunan ve açıklayan birçok değerli eser kaleme almıştır. Bunlar arasında şunlar öne çıkar: İ'cazû'l-Kur'ân; el-İntisâr; Keşfü'l-Esrâr el-Bâtniyye; el-Milel ve'n-Nihal; Menâkıbü'l-E'imme; Nihâyetü'l-İcâz fi Dirâyeti'l-İ'caz; Hidâyetü'l-Müsterşidîn fi'l-Kelâm; el-İnsâf: İnanç esasları ve bu konulardaki cehaletin giderilmesine yönelik bir eserdir.

Vefatı

Kadı Ebû Bekir Bâkılânî, Hicrî 403 yılının Zilkâde ayının son cumartesi günü vefat etmiş, ertesi gün pazar günü cenazesi kılınarak Bağdat'ta defnedilmiştir. Cenaze namazını oğlu Hasan kıldırmıştır. İlk olarak Darbü'l-Mecûs'ta kendi evine defnedilmiş, daha sonra Babu Harb Mezarlığı'na nakledilmiştir.¹⁷

Tabakât kitaplarında Bâkılânî hakkında şöyle denilmektedir:

"O, yaşadığı dönemin en önde gelen âlimiydi. Mensubu olduğu mezhebin liderliği ona ulaşmıştı. Hüküm çıkarma konusunda üstün bir yeteneğe ve hızlı cevap verme kabiliyetine sahipti. Münazaralarda uzun ve etkili konuşmalarıyla tanınırdı ve bu özellik, o dönemin ilim ehli arasında meşhurdu."¹⁸

Bâkılânî'nin Kur'an'ın İ'cazı Hakkındaki Görüşleri

Bâkılânî, değerli eseri İ'cazû'l-Kur'ân adlı kitabının girişinde, Kur'an-ı Kerim'in, onu taşıyan peygamberin doğruluğunu ortaya koyan ve getirdiği risaletin Allah'tan geldiğini açıkça kanıtlayan bir kitap olduğunu belirtir. Allah Teâlâ, Kur'an'ın delil olarak yeterli olduğunu, onun açıklığının başka bir delile ya da onu destekleyecek ek bir ispat aracına ihtiyaç bırakmadığını vurgular. Ona

16. bkz. Tarihü Bağdad, c. 5, s. 379; Tertibu'l-Medarik, c. 4, s. 596.

17. Siyeru A'lami'n-Nübela, c. 17, s. 190; Vefeyatü'l-A'yan, c. 4, s. 269; Tertibu'l-Medarik, c. 4, s. 585; el-Muntazim, c. 7, s. 265; el-Lübâb, c. 1, s. 112; İzahu'l-Meknun, c. 2, s. 669; Hediyyetü'l-Arifin, c. 2, s. 59.

18. Vefeyatü'l-A'yan, c. 4, s. 269.

sırt çevirmek, apaçık gerçeklere sırt çevirmek, gözün gördükleri konusunda şüpheye düşmek gibidir.¹⁹

Bâkıllânî, eserinde şu ifadeleri kullanır:

"Allah'ın dinine mensup olan kimselerin en önemli görevlerinden biri, dinlerinin temelini oluşturan, tevhid inançlarının esasını teşkil eden ve peygamberlerinin doğruluğunu ispatlayan delilleri açıklamaktır. Bu görev, özellikle cehaletin yaygın olduğu, nifakın şiddetlendiği ve ilmin zayıflayıp belirsizleştiği bir dönemde daha da önem kazanmaktadır."²⁰

Bâkıllânî, aynı zamanda âlimlerin Kur'an'ın i'cazını araştırma konusundaki eksikliklerini eleştirir. Ona göre, Kur'an'ın mucizevi yönlerini açıklamak, onun üstünlüğünü ve benzersizliğini ortaya koymak, birçok âlimin incelediği konulardan daha önceliklidir. Örneğin, cüz'ün varlığı, sıçrama teorisi, niteliklerin varlığı gibi ince kelâmî konular veya dilbilgisiyle ilgili ince meseleler üzerinde yoğunlaşan çalışmalar, Kur'an'ın i'cazını araştırmaktan daha az önemli görülmelidir. Çünkü Kur'an'ın i'cazını anlamak ve açıklamak daha acil bir ihtiyaçtır.²¹

Bâkıllânî, âlimlerin bu konudaki ihmallerine mazeret de sunar ve şöyle der:

"Bu alandaki yetersizlik, bazı âlimlerin bağışlanabilir bir eksikliği olabilir. Çünkü bu mesele, yalnızca son derece önemli, derin ve hassas bilimsel çalışmalarla kavranabilecek bir alandır."²²

Bâkıllânî, Kur'an'ın i'cazıyla ilgili kendisinden önce eser verenlerden bahsederken, Câhız'ı özellikle zikreder. Câhız'ın Nazmu'l-Kur'ân adlı bir eser yazdığını belirtir, ancak bu eserde, kendisinden önceki kelâm âlimlerinin söylediklerinden farklı bir şey ortaya koymadığını ve birçok önemli noktayı açıklığa kavuşturmadığını ifade eder.²³

Ancak burada Bâkıllânî'nin, Câhız'ın hakkını teslim etmede eksik davrandığı görülmektedir. Bu durumun, Câhız'ın Mutezile'nin önde gelen temsilcilerinden olması ve Bâkıllânî'nin ise Eş'arî ekolünün liderlerinden biri olması gibi mezhep farklılıklarından kaynaklanmış olması

19. İ'cazu'l-Kur'an, 3.

20. İ'cazu'l-Kur'an, 3, 4.

21. bkz. İ'cazu'l-Kur'an, 5.

22. İ'cazu'l-Kur'an, 5.

23. İ'cazu'l-Kur'an, 6.

muhtemeldir. Bu iki mezhep arasındaki fikrî çekişme ve ihtilaf, böyle bir değerlendirmeyi etkileyebilir.

Makalemizin konusunun ana temasını oluşturan Bâkılânî'nin İ'cazü'l-Kur'ân adlı eseri, Kur'an'ın i'cazıyla ilgili meseleleri ele alan en önemli eserlerden biri olarak kabul edilmektedir. Bu eser, hem belagat ilminin gelişimine yön vermiş hem de Kur'an'ın mucizevî yönlerini farklı açılardan inceleyerek bu alanda bir dönüm noktası olmuştur.

Eserdeki belagat konuları, kelâmî meselelerle iç içe geçmiş bir yapıya sahiptir. Bazı bölümler tamamen belagat meselelerine ayrılmışken, bazı bölümlerde kelâmî meseleler ele alınmış, diğer bölümlerde ise bu iki alan bir arada işlenmiştir. Örneğin, Bâkılânî, Kur'an'ın i'cazını çeşitli yönleriyle²⁴ ele aldığı bir bölümde, bu mucizeyi hem kelâmî hem de belagî açılardan açıklamıştır.

Bu yazımızda bizi ilgilendiren Bâkılânî'nin söz konusu eserinde belagî konular olduğu için kelâmî konulara girmeyeceğiz.²⁵ Onun ele aldığı belagat konuları, içinde yaşadığı asrı yansıtıyor mu, söz konusu ilmin gelişmesine katkısı olmuş mu, bunlara değineceğiz.

Bâkılânî'nin adı geçen eserine baktığımız zaman onun, Kur'an'ın i'cazını üç ana yönde ele aldığını görürüz:

Birincisi; Gaybî Bilgilerin Haber Verilmesi:

Bu, insan gücünü aşan ve ancak ilâhî bir kaynakla mümkün olan bir özelliktir. Örneğin, Allah Teâlâ, Peygamberine İslam'ın diğer dinlere üstün geleceğini vaat etmiş ve bunu şu ayette bildirmiştir:

"O, elçisini hidayet ve hak din ile gönderdi ki onu bütün dinlere üstün kılsın, müşrikler hoşlanmasa da."²⁶

Bu vaat gerçekleşmiş, Hz. Ebû Bekir (radıyallahu anh) ordularını sefere gönderirken, onlara Allah'ın bu vaadini hatırlatmış ve zaferden emin olmalarını istemiştir.²⁷

24. İ'cazu'l-Kur'an, 33.

25. bkz. İ'cazu'l-Kur'an, 33-47.

26. Tevbe, 33.

27. İ'cazu'l-Kur'an, 33.

İkincisi: Geçmiş Kavimlerin Hikâyelerini Bildirmesi:

Kur'an'da, Hz. Âdem'den (aleyhisselâm) itibaren Hz. Peygamber'e kadar geçmiş kavimlerin hikâyeleri, peygamberlerin kıssaları ve tarihi olaylar detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Bunun, okuma yazma bilmeyen ve önceki milletlerin tarihine dair herhangi bir bilgiye sahip olmayan bir peygamber tarafından anlatılması mümkün olmayan bir durumdur. Bu hususta Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Sen bundan önce bir kitap okumuyordun ve onu elinle yazmıyordun. Öyle olsaydı, bâtil yolda olanlar şüpheye düşerlerdi."^{28 29}

Bâkılânî'nin eseri, bu yönleriyle hem Kur'an'ın eşsizliğini anlamaya ışık tutmuş hem de belagat çalışmalarına derin bir zemin hazırlamıştır.

Üçüncü İ'caz Yönü: Eşsiz Nazım ve Olağanüstü Belagat

Bâkılânî, Kur'an'ın i'cazının üçüncü yönü olarak onun olağanüstü nazımını, benzersiz tertibini ve insanların benzerini getirmekten aciz olduğu belagatini zikreder.³⁰ Bu yön, onun en çok üzerinde durduğu ve en ayrıntılı şekilde ele aldığı konudur.

Bâkılânî, Kur'an'ın belagî i'cazını kanıtlamak için önceki âlimlerden farklı bir yöntem izlemiştir. Belagat i'cazını, Kur'an'daki bedî (söz sanatları) unsurları üzerinden açıklamaya çalışan yaklaşımları eleştirmiştir. Bedî ile ilgili olarak şöyle bir soru sorar:

"Kur'an'ın i'cazı, onun içerdiği bedî unsurlarından mı kaynaklanmaktadır?"

Bu soruya yanıt vermeden önce, bedî sanatları üzerine kapsamlı bir tartışma yapar ve bu konuda deliller sunar. Kırk sayfayı geçen uzun bir analizden sonra şu sonuca varır:

"Kur'an'ın i'cazını bedî unsurlarıyla açıklamak mümkün değildir. Çünkü bedî, şiir yazmak, hitabet yapmak veya güzel bir mektup kaleme almak gibi, öğrenim ve alıştırmayla elde edilebilecek bir sanattır. Bu sanatlar, olağanüstü bir nitelik taşımaz ve insanın tabii yetenekleriyle gerçekleştirilebilir."³¹

28. Ankebut, 48.

29. İ'cazu'l-Kur'an, 34.

30. İ'cazu'l-Kur'an, 35.

31. İ'cazu'l-Kur'an, 111.

Bâkılânî'ye göre, bedî unsurlarının kendisi mucizevi değildir. İnsanlar, teşbih, mecaz ve tıbâk (zıtlık) gibi bedî sanatlarını taklit edebilir. Ancak Kur'an'da bu unsurlar, insan eserlerinden farklı olarak, olağanüstü bir uyum ve bütünlük içinde yer alır. Şiir ve nesir metinlerinde yer alan benzetmeler veya istiareler, genellikle zayıf ifadelerle veya basit üsluplarla bir arada bulunur. Kur'an ise bu tür eksikliklerden tamamen uzaktır ve bu yüzden eşsizdir.

Bâkılânî, bedî terimini kendi döneminde yaygın olan geniş anlamıyla kullanmıştır. Bu dönemde bedî, günümüzde belagat ilminin diğer iki ana dalı olan meânî ve beyân ilimlerini de kapsayacak şekilde tüm belagat sanatlarını içerirdi. Örneğin, Bâkılânî, istiare ve teşbihi bedî unsurları arasında sayar.³² Günümüzde ise bu sanatlar beyân ilmi içinde değerlendirilir. Aynı şekilde, itnâb (gerektiğinde sözü uzatma) ve müsâvât (anlamda denge kurma)³³, mutabaka³⁴, tecnis³⁵ ve reddü'l-a'caz ala's-sudur³⁶ gibi konular da onun döneminde bedî içinde ele alınırken, günümüzde meânî ilmine dâhil edilmiştir.

Bâkılânî, ayrıca Rummânî'nin belirlediği on belagat unsuruna dayalı olarak Kur'an'ın i'cazını açıklama fikrini de eleştirir. Rummânî'nin görüşlerini müstakil bir başlık altında incelemiş, isim vermeden onu tenkit etmiştir.³⁷ Rummânî, belagatı şu on unsur üzerinden tanımlamıştır³⁸: İcaz (özetleme), Teşbih (benzetme), İstiare, Telâüm (uyum), Fâsıla (ayet sonlarındaki ahenk), Tecnis (sesteşlik), Tasrif (fiil çekimleri), Tazmin (alıntı yapma), Mübalâğa (abartma), Beyan (anlatım açıklığı).³⁹

Bâkılânî, bu unsurları inceledikten sonra şöyle bir sonuca varır:

"Bu unsurlardan bazıları öğrenme ve çalışma yoluyla elde edilebilir. Eğer bu unsurlar öğrenilebilir ve insan gücüyle gerçekleştirilebilir nitelikteyse, bunlar Kur'an'ın i'cazını açıklamak için yeterli değildir. Ancak insanın ulaşamayacağı, taklit edemeyeceği yönler, Kur'an'ın mucizevîliğini gösterir."⁴⁰

32. bkz. İ'cazû'l-Kur'an, 66, 67, 71, 72, 73, 74.

33. bkz. İ'cazû'l-Kur'an, 103, 104, 105.

34. İ'cazû'l-Kur'an, 80.

35. İ'cazû'l-Kur'an, 83.

36. İ'cazû'l-Kur'an, 93.

37. İ'cazû'l-Kur'an, 262-287.

38. en-Nüket fi İ'cazû'l-Kur'an, 76.

39. İ'cazû'l-Kur'an, 262.

40. İ'cazû'l-Kur'an, 275.

Bâkılânî'ye göre, Kur'an'ın i'cazını oluşturan asıl unsurlar şunlardır:

Birincisi; Üstün Güzellik ve Mükemmeliyet:

Kur'an'daki teşbih, istiare ve diğer sanatlar, o kadar üst seviyededir ki bunları başka bir metinde görmek mümkün değildir.

İkincisi; Bütünlük ve Uyum:

Kur'an'ın nazmı, içerdiği her unsurun diğerleriyle tam bir uyum içinde olmasını sağlar. Bu uyum, insan eserlerinde sıklıkla görülen tutarsızlık ve dengesizliklerden tamamen uzaktır. Kur'an'ın her ayeti, belagat ve fesahat açısından aynı yüksek seviyededir.⁴¹

Bâkılânî, İ'câzü'l-Kur'ân adlı eserinde bu noktaları ayrıntılı şekilde ele alarak, Kur'an'ın belagat ve nazım açısından eşsizliğini vurgular.

Bâkılânî, Kur'an'ın belagî i'cazını, yani olağanüstü nazmını ve eşsiz tertibini on farklı yönle ele almıştır. Bu yönlerden bazıları Kur'an'ın bütününe, bazıları üslubuna, bazıları kelimelerine, bazıları ise harflerine dayandırılmıştır.⁴²

Kur'an'ın Bütününe Dair Özellikler; Kur'an'ın nazmı, üslup çeşitliliği ve farklı maksatları ele alış tarzı, insan dilinde alışılmış tüm konuşma biçimlerinden farklıdır. Şiir değildir, nesir de değildir; bilinen anlamda seci değildir. Kur'an, insan konuşmasının tüm türlerinden ayrışarak eşsiz bir yapı ortaya koymuştur.⁴³

Ayrıca, Kur'an'ın bütününe dair dikkat çekici bir diğer husus, onun içerdiği fasih ifadeler, üstün belagat, ince anlamlar, zengin hikmetler ve büyük faydaların uzun bir metin boyunca tutarlı bir şekilde devam etmesidir. İnsanlara ait kısa nesir parçaları ve sınırlı sayıdaki şiirler ise eksikliklerden ve kusurlardan tamamen arınmış değildir.⁴⁴

Kur'an, farklı maksatları ve içerikleri ele alırken de (kıssa, vaaz, hüküm, teşvik, korkutma gibi) aynı yüksek belagat seviyesini korur. Bu durum, insanlara ait eserlerde nadiren görülür. Örneğin,

41. İ'cazu'l-Kur'an, 275.

42. İ'cazu'l-Kur'an, 35-47.

43. İ'cazu'l-Kur'an, 35-36.

44. İ'cazu'l-Kur'an, 36.

bir şair övgü şiirlerinde başarılı olabilirken yergi veya hikmetli sözlerde aynı başarıyı gösteremez. Hitabette başarılı sayılırken hikmetli söz ve darb-ı mesel konularında başarı gösteremezler.⁴⁵

Üslubuna Dair Özellikler; Kur'an, insan dilinde kullanılan tüm belagat türlerini içerir: icaz (özetleme), itnâb (ayrıntıya girme), mecaz, hakikat, istiare ve tasrih (doğrudan ifade). Ancak Kur'an, bu unsurları insan dilinin sınırlarını aşan bir üstünlük ve yaratıcılıkla sunar.⁴⁶

Bâkılânî, Kur'an'ın üslup zenginliğinin üsluplar arasında birinden diğerine geçişte de korunduğunu ifade ederek, herhangi bir ayetin insan yapımı bir metne yerleştirildiğinde, o ayetin, metnin tamamına nazaran bir mücevher gibi parlayacağını dile getirir. Bu durum, Kur'an'ın eşsiz üslubunun açık bir göstergesidir.⁴⁷

Kelimelerine Dair Özellikler; Kur'an, bazı kelimeleri daha önceki Arapça kullanımına göre yeni anlamlar ve kavramlarla kullanmıştır. Ayrıca, Arapların hoşlanmadığı, kulağa sert gelen kelimelerden tamamen uzaktır.

Harflerine Dair Özellikler; Kur'an'da, yirmi sekiz Arap harfinden on dördüyle başlayan sûreler bulunmaktadır. Bu on dört harf, Arapça harflerin tam olarak yarısını temsil eder. Dahası, bu harfler, fısıltı (hems), sertlik (cehr), boğaz (halk harfleri), kapalılık (itbak) ve şiddet gibi fonetik grupların her birinin yarısını içermektedir. Bu eşsiz düzenleme ve denge, Kur'an'ın i'cazının harf düzeyindeki bir başka yönüdür. Kur'an-ı Kerim'in bu eşsiz özellikleri, beşer kelimelerinden tamamen ve her yönüyle farklı olduğunu göstermektedir.⁴⁸

Bâkılânî'nin üzerinde ısrarla durduğu temel mesele, Kur'an'ın ifade tarzının insan sözünden tamamen farklı olduğudur. Bunu ispatlamak için, herkes tarafından beğenilen şiir ve nesir örneklerini analiz eder ve bu metinlerdeki ifade kusurlarını ortaya koyar. Buna karşılık, Kur'an'ın ayetlerini ve sûrelerini inceleyerek, onların belagat açısından hiçbir eksiklik içermediğini gösterir.⁴⁹

45. İ'cazu'l-Kur'an, 36-38.

46. İ'cazu'l-Kur'an, 42.

47. İ'cazu'l-Kur'an, 42.

48. İ'cazu'l-Kur'an, 44-46.

49. İ'cazu'l-Kur'an, 211-221.

Bâkılânî, Kur'an-ı Kerim'in üslubunun beşer üslubuna olan üstünlüğü konusunda, ele aldığı şiirlerde dikkat çektiği kusurları açıklayarak büyük bir gayret ve çaba sarfetmiştir. İmru'l-Kays ve Buhteri'nin meşhur kasidelerinde bulduğu kusurları açıklayarak görüşlerini dile getirmiştir.⁵⁰

Bâkılânî'nin eserinin bütünlüğü dikkate alındığında, onun belagat anlayışının olgunluğu görülür. Ona göre, edebî bir eserin bütün unsurları bir uyum içinde olmalı ve birbirini desteklemelidir.⁵¹

Bâkılânî, bedî unsurlarını (teşbih, istiare, tıbâk, cinas gibi) değerlendirirken, bunların ancak eserin anlamını ve bağlamını güçlendirdiği ölçüde değerli olduğunu savunur. Eğer bu unsurlar, eserin anlamına katkıda bulunmazsa, estetik bir kusur olarak değerlendirilmelidir. Bedî unsurları, sadece süsleme amacı taşıyorsa, sanatsal bir değer ifade etmez.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel, Müsnedü'l-İmami Ahmed b. Hanbel, şerh ve thk. Ahmed Şakir, tamamlayan, Hüseyini, Abdülmecid Haşim, Daru'l-Maarif, Mısır, 1365-1375 h.

Bâkılânî, Ebu Bekir, İ'cazu'l-Kur'an, thk. Ahmed Sakar, Daru'l-Maarif, Kahire, üçüncü baskı.

Cahız, Kitqbu'l-Hayevan, thk. Abdüsselam Harun, el-Mecmeu'l-İlmiy el-İslami, Beyrut, üçüncü baskı, 1388 h.

Cahız, Resailü'l-Cahız, Matbaatü't-Tekaddüm, Mısır, 1323 h.

Hatib Bağdadi, Ebu Bekir Ahmed b. Ali, Tarihu Bağdad, Daru'l-Kütübi'l-Arabiy, Beyrut, Lübnan.

Hattabi, Ebu Süleyman, Beyanü İ'cazi'l-Kur'an, thk. Muhammed Halefullah Ahmed ve Muhammed Zaglul Selam, Daru'l-Maarif, Kahire, dördüncü baskı.

İbn Hacer, Fethu'l-Bari, el-Matbaatü's-Selefiyye, Mısır.

İbn Hallikan, Vefeyatü'l-A'yan ve Enbaü Enbai'z-Zaman, thk. İhsan Abbas, Daru Sadır, Beyrut.

50. İ'cazu'l-Kur'an, 219-220.

51. İ'cazu'l-Kur'an, 209; bkz. İsra Suresi hakkındaki görüşleri.

İbn İmad Hanbeli, Şezeratü'z-Zeheb fi Ahbarin min Zeheb, el-Mektebü't-Ticari, Beyrut.

İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye, Daru'l-Fikr, Beyrut.

İbnu-l Cevzi, el-Muntazım fi Tarihi'l-Muluki ve'l-Ümem, Haydarabad, 1357 h.

İmam Zehebi, Siyeru A'lami'n-Nübelâ, Beyrut, sekizinci baskı, 1412 h.

İsmail Paşa b. Muhammed Emin b. Mesir Selim, Hediyetü'l-Arifin Esmâü'l-Müellifin ve Asaru'l-Musannifin, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1413 h.

İsmail Paşa, b. Muhammed Emin b. Mesir Selim, İzahu'l-Meknun fi'z-Zeyli ala Keşfi'z-Zunun, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1413 h.

Kadı İyaz Yahsubi, Tertibu'l-Medarik ve Takribu'l-Mesalik li Ma'rifeti A'lami Mezhebi Malik, thk. Ahmed Bekir Mahmud, Mektebetü'l-Hayat, Beyrut.

Kazvini, İmam Ebu Muhammed Yezid, Sünenü İbn Mace, thk. Muhammed Fuad Abdalbaki, Daru't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1395 h.

Muhammed b. Nasiruddin Albani, Hutbetü'l-Hace, el-Mektebü'l-İslami, Beyrut, üçüncü baskı, 1397 h.

Muhammed Fuad Abdalbaki'nin tertibi ile, Sahihi Müslim, el-Mektebetü'l-İslamiyye, İstanbul, Türkiye.

Rummani, Ali b. İsa, en-Nüket fi İ'cazi'l-Kur'an, thk. Muhammed Halefullah Ahmed ve Muhammed Zaglul Selam, Daru'l-Maarif, Kahire, dördüncü baskı.

Safedi, el-Vafi bi'l-Vefeyat, Beyrut, 1962 m.

Yafii, Mir'atü'l-Cinan ve İbratü'l-Yekazan, Hadarabad, 1337 h.

Zehebi, el-İber fi Ahbarin min Guber, thk. El-Müncid ve Fuad Seyyid, Kuveyt, 1960 m.